

JAN ŠTĚPÁN

BYTÍ A MĚTÍ

Distinkce bytí / mětí patří k subtilním problémům právní filosofie. Z těch filosofů práva, kteří se touto otázkou zabývali a lze je považovat za české, totiž – chronologicky, též v pořadí učitel-žák (v poslední dvojici aspoň ideově, ostatně vůči Weinbergerovi se cítím být v podobné pozici) František Weyr, Ota Weinberger a Pavel Holländer jí věnoval důkladnější pozornost právě prostřední. V jeho prezentaci nabývá hmatatelnější podoby. Rozdíly mezi těmito autory lze spatřovat mimo jiné v míře využití logiky. Kdežto Weyr využil logiku ve stavu své doby skutečně doposledku, je tomu u zbývajících dvou jinak. Mezery, které takto vznikají, se snad podaří doplnit v právně puristickém smyslu jejich žákům. Já se o to pokouším z poněkud jiné strany. A protože s výjimkou Weinbergera pojednávají o mětí výhradně implicitně, nezbyvá než věnovat se právě jemu.

Nyní aspoň stručný nástin možného náhledu. Vezmeme-li v úvahu bytí jako to, co je, a mětí jako to, co má být, nabízí se otázka, zda věcně uvažujeme dvě ontologie. Ztotožnit je totiž nemůžeme, leda snad přes nějakou dialektickou nutnost, která se však vzápětí ukáže jako lichá. Bytí odpovídá standardní ontologie, která je jistě nějak poznatelná (výhradně směrem do minulosti) a v některých současech změnitelná. Mětí odpovídá nějaká ideální ontologie, která je považována za realizovatelnou, ale přitom se striktně odvíjí od té „standardní“ ontologie a je na ní plně závislá. „Fyzicky“ může reprezentovat nějaký ontologicky možný svět, který dosud není uskutečněn, ale je uskutečnitelný (jen) jako ideál. Další otázkou však je, zda dává smysl uvažovat tyto dva světy – skutečný a ideální – odděleně. Redukoval bych to celé na problém nalezení vhodného modelu.

Ale vyjděme od Oty Weinbergera a jeho syntetického spisu *Alternativní teorie jednání* jako inspirace v mnoha ohledech. Problému je zde věnována delší pasáž, níž je řeč o disjunktní dualitě těchto sfér (tj. bytí a mětí), což se mimo jiné projevuje ve vzájemné neodvoditelnosti: „z bytí nevyplývá mětí“ a „z mětí nevyplývá bytí“.

K tomu je třeba podotknout, že tato – koneckonců tradiční – formulace je závadějící a napadnutelná. Pokud je totiž řeč o vyplývání „bez adjektiva“, lze takový jev vztahovat, leckdy i smysluplně, na prezentaci téměř jakéhokoliv myšlenkového pochodu směřujícího „od něčeho k něčemu“. Příliš nám nepomůže, ani když nahradíme termín „vyplývání“ termínem „odvození“, tj. zaměníme-li problém

sémantický problémem syntaktickým. V prvním případě se lze odvolávat na jisté vnitřní, obsahové vztahy, ve druhém případě na jistá, pro změnu „externí“ pravidla. Pokud však toto odvolání není korigováno dalšími principy, není spolehlivé stran toho, o čem se vlastně vypovídá.

Takže sice – speciálně – z bytí vyplývá mětí, resp. z bytí lze odvodit mětí, ale takové vyplývání, resp. odvození – kromě toho, že „platí“ pouze pro daný, konkrétní případ – není deduktivní a není ani pravděpodobnostní, nelze je reprodukovat – obecně je nelze použít v jiném případě, nelze určit stupeň jeho jistoty, nelze jeho prostřednictvím učinit předpověď.

Tohoto vyplývání či odvození se totiž účastní mimo faktuální tvrzení, která vypovídají o „bytí“ a jsou nepodmíněně pravdivá nebo nepravdivá, i tvrzení vyjadřující hodnoty, zájmy a cíle. Primární jsou přitom hodnoty, z nich se odvíjejí („odvozují“) zájmy a z těch pak cíle. Do samotného aktu „odvození“ normy z reality vstupují bezprostředně pouze cíle jako odraz zájmů a hodnot.

Tyto „dodatečné“ faktory jsou vesměs entitami či kategoriemi, které lze absolutně smysluplně vázat jedině na subjekt či – logicky – spíše na individuum. Jistě lze hovořit i o skupinových nebo přímo národních hodnotách, zájmech a cílech, které jsou pak dány nějakým konsensem, s tím ovšem, že vyznávání jednotlivých položek jednotlivci se i značně liší mírou či intenzitou kvality i kvantity. Kategorické výpovědi o těchto faktorech lze uznat nejvýše za subjektivně („relativně“) pravdivé.

Jestliže (každý) subjekt, který sleduje tytéž cíle, přičemž i další podstatné faktory jsou shodné a fixní, se rozhoduje vždy stejně, a tudíž dospívá vždy ke stejné normě, pak zde máme pravidlo, ať už je podloženo povahou věci nebo člověka (jako druhu). Takové pravidlo může znít takto: Je-li pro dosažení jistého cíle nutné určité jednání, pak budiž to jednání přikázáno; je-li s jistým cílem určité jednání slučitelné v tom a tom rozsahu, pak budiž to jednání povoleno maximálně v onom rozsahu; je-li s jistým cílem určité jednání neslučitelné, pak budiž to jednání zakázáno. Toto pravidlo však nelze považovat za platné či dokonce „pravdivé“, pouze za užitečné. Je však otázkou, zda toto pragmatické pravidlo je pouze „akční“, nebo zda je prostě normativní. Je-li ale normativní, pak jistě spadá do jiné sféry mětí než je ta, kterou má na zřeteli zvolený cíl.

Svědky takového „odvozování“ můžeme být prakticky denně, můžeme sledovat různé normotvorné procesy v médiích, zejména jde-li o takové normované jevy, které jsou mediálně přitažlivé. Takže můžeme být svědky svérázných argumentací, během nichž je bytí jakoby „plnohodnotně“ vytěšňováno mětím, např. v případě tzv. politické korektnosti.

Naproti tomu opačný způsob „odvození“ je prakticky snadno zpochybnitelný, což je dáno právě odlišnou strukturou mětí. K bytí sice odkazují jak „faktuální“ složky norem – hypotézy, tak jejich normativní složky – dispozice, ale ani jedny ani druhé nemusí mít reálný ekvivalent dokonce vůbec, takže maximálně existenční výrok, který z nich – po vytržení z kontextu normy jako zjevně „nестandardním“ kroku – lze deduktivně získat, nemusí být aktuálně pravdivý.

Každopádně z nich nelze soudit nic o frekvenci jevů, o nichž – pouze zdánlivě – vypovídají.

V obou případech lze opodstatněně namítat, že z logického hlediska nejsou dodrženy fundamentální podmínky kladené na logické vyplývání (či formálně korektní odvození), totiž obecnost, apriornost a nutnost.

Nicméně ani „ryze“ normativní vyplývání – ať už se vyskytuje v homogenních či v heterogenních úsudcích – není zdaleka bez problémů. Palčivě je to patrné na heterogenních úsudcích, které mají smíšené premisy, tj. normativní i výrokové. Obecnou otázkou je, jak formulovat kritérium korektnosti (logické platnosti) takového úsudku, tedy jak sladit pojem pravdivosti výroku na jedné a pojem platnosti normy na druhé straně (tj. aniž by došlo k některému z oblíbených kategoriálních posunů měnicích ten standardní status normy). Technicky jde o problém, jak „protnout“ dva nepochybně a nutně odlišné výchozí modely.

Ukazuje se, že „společnou bázi“ je třeba nakonec stejně hledat v pojmu pravdivosti. Tak jsou vposledku interpretovány všechny logicky problematické entity, jimiž se ze všech možných disciplín nejobecněji zabývá filozofie jazyka, jako jsou například a mimo jiné otázky. Soustředíme-li se pouze na otázky přímé – neboť volné otázky jsou bezbřehé – je nejvýhodnější chápat je jako neúplné výroky, které se doplněním logicky přiměřenou odpovědí stanou výroky a nabudou pravdivostní hodnoty.

U norem však nelze najít stejně jednoduché řešení, vždy se však nabízí nějaký jiný „krok stranou“. Je zřejmé a bylo vícekrát přesvědčivě dokázáno, že je podstatný rozdíl mezi preskriptivním a deskriptivním mětím. I kdybychom jej chápali libovolně „neostře“, vždy jde o kategoriální posun, který neřeší žádný z logických problémů s normativním usuzováním, spíše přináší další. V oblasti smyslu jazykových výrazů či jejich významu v užším smyslu je tento rozdíl zřejmý. Jazykový výraz reprezentující normu není nositelem pravdivostní hodnoty. Jazykový výraz, v němž je norma užita v posunutém smyslu, může být ohodnocen pravdivostní hodnotou. Ta je dána smyslem výrazu a skutečností, zda stav věcí, k němuž norma odkazuje, existuje či neexistuje. V prvním případě však toto k ohodnocení normy (ať už je přiřazenou hodnotou cokoliv) nestačí a potřebujeme jistou vhodnou entitu, což je záležitost modelu.

K tomu účelu jsem navrhl ontologickou interpretaci norem, která staví na tom, že norma, chápaná přirozeně preskriptivně, cosi popisuje. Je popisem transformace (zobrazení) jistého reálného systému na jistý systém cílový. Oba systémy jsou chápány rovněž jen jako modely, v prvním případě jde o model-fragment reálného světa, ve druhém případě o přiměřeně přesný model (opět jen části) ideálního světa. V obou případech stačí uvažovat pouze ad hoc účelové zlomky obou světů a taková jejich přiřazení, která odpovídají tomu, co daná norma předepisuje. Interpretací dané normy je pak určitá relace – přiřazení stavů ideálního světa stavům reálného světa, speciálně u silných deontických modalit je interpretací funkce, tj. jednoznačná relace.

Výsledky aplikace ontologické interpretace norem lze roztřídit do tří skupin:

- deontologické postuláty, které lze chápat jako metodologické požadavky na normativní systémy (příslušné struktury nemají tvar implikace či ekvivalence),
- deontologická odvozovací pravidla (mají tvar implikace),
- deontologické „definice“ (ekvivalence), které lze použít dvojím způsobem; jednak je to nahrazení výrazu, který má tvar levé strany, výrazem, který má tvar pravé strany, nebo naopak, přičemž síla normy původní i transformované je táž; jednak je užíváme jako odvozovací pravidla tvaru některé ze skládajících implikací, síla norem se nemění (přiměřeně), ale protože simultánní aplikace takových pravidel může vést ke konfliktu (sporu), je třeba provést předběžnou závaznou volbu, které z obou pravidel bude nadále využíváno.

Proti (vlastní) tezi o existenci dvou světů – bytí a mětí – uvádí Weinberger čtyři specifické protiargumenty a každý z nich si zaslouží samostatnou úvahu. První z nich: Na tomto základě lze sotva vysvětlit jak genezi a funkci fenoménů mětí, tak vztahy mezi předmětnou realitou a mětím.

Zmiňovaná „odvoditelnost“ byla vysvětlena výše jako „pseudoprobém“, tj. logický problém neexistuje – v každé mimo-logické oblasti lze logiku využívat jen přiměřeně. Nelze od logiky očekávat více než nabízí a poskytuje. A tam, kde přichází v úvahu leda ryze subjektivní volba „axiomů“ či „odvozovacích pravidel“, se může zdát, že logika selhává (jako je tomu u von Wrightových systémů deontické logiky). O to důležitější je pak její skutečně adekvátní využívání tam, kde to skutečně možné je.

Přirozené a snad i přiměřené vysvětlení těchto jevů nabízí ontologická interpretace norem. Když ji použijeme „inverzně“ jako normativně genetickou proceduru, je zřejmé, že realita (bytí) a normy (mětí) nejsou zcela disjunktní entity, i když ne v konvenčním množinově-teoretickém smyslu. Už samotné v modelu figurující bytí „reálné“ a „ideální“ nejsou obecně disjunktní, a to zcela klasicky. Svět interpretovaných norem, který je nad nimi budován, tedy staví na pevných základech bytí reálného a fiktivních (virtuálních, ale reálně podložených) základech bytí ideálního a je právě vztahem mezi nimi. Lze pouze konstatovat, že není žádný bezprostřední vztah mezi předmětnou realitou a mětím, ale jistý zprostředkovaný vztah zde je a je fundamentální – ideální stav musí být dosažitelný lidskými silami.

Další protiargument: Mětí není žádný svět (v tom smyslu, jak se v modální logice hovoří o možných světech). Nejde o jeden konzistentní systém mětí. Myslitelné jsou různé, vedle sebe existující systémy mětí, jež nejsou navzájem nikterak konzistentní – vždyť ve společenské skutečnosti platí navzájem neslučitelné systémy mětí.

Chceme-li mětí chápat jako věrnou analogii možných světů, pak (mětí) skutečně není žádným světem ani v přímém ontologickém smyslu, ani ve smyslu modelovém (modelově-teoretickém). V takové analogii by hrubě selhal snad oprávněný předpoklad o srovnatelnosti prvků obou těch světů. Jejich prvky jsou si totiž strukturálně zcela nepodobné – „jednoduché“ v případě bytí a složené ze dvou partikulárních „popisů“ bytí reálného a ideálního v případě mětí. Na druhé straně ale jednak z takovéto představy světa mětí lze snadno extrahovat fragmen-

ty obou v něm obsažených světů, jednak je tato „závada“ nepodstatná vzhledem k pestrosti bytí vůbec.

Nepochybný fakt, že nejde o jeden konzistentní systém mětí – připusťme, že ale pouze ve vztahu k libovolnému subjektu, však má dvě stránky. Vzhledem k ontologické interpretaci norem jsou zde totiž dvě možnosti, jak dospět k různým systémům mětí. První spočívá v různé volbě přiřazení mezi reálným bytím a fixním ideálním bytím, tj. v přiřazení „opačné polarity“.

Druhá možnost, obsahující další varianty ve smyslu prvním, spočívá ještě obecněji v různých volbách ideálního bytí. První možnost si lze představit jako dvě verze právního řádu téhož státu – před převratem a po převratu – a je případem flagrantní nekonzistence.

Druhá možnost představuje podstatně širší škálu a může reprezentovat např. disproporci mezi jistým právním řádem a jistým mravním řádem, které mohou mít společné prvky a tudíž mohou být vzájemně nekonzistentní, třeba to nemusí být bezprostředně zřejmé. Týž problém se však může vyskytnout v tomtéž právním řádu, který je uvažován v různých časech, jak bylo pro „extrémní situaci“ naznačeno výše. Na druhé straně sem třeba patří srovnání kodexu etického a estetického, které nemají vůbec nic společného, a přichází v úvahu zcela bezesporná inkorporace jednoho systému druhým.

Takže mětí lze interpretaci objektivizovat pro libovolný subjekt (vybíraný např. podmínkou – hypotézou), ale jen vzhledem ke zvolenému normativnímu systému; ovšem kterýkoliv subjekt si v závislosti na kontextu – situaci – stavu věcí sám a svobodně vybírá své vhodné, přiměřené mětí nebo možná jen autoritu nařizující to určité mětí – prostě uplatní své vlastní a svobodné metahodnocení, tj. nad všemi v úvahu přicházejícími mětími či autoritami.

Třetí protiargument říká: Logická neodvoditelnost mětí z bytí neznamená, že závěry o mětí jsou odvoditelné jen – a jedině – z premis mětí. Zcela běžný subsumpční úsudek má normativní i kognitivně deskriptivní premisy. Normativně logické usuzování tedy vůbec není pouze operováním „ve světě mětí“.

Na samotném faktu odvoditelnosti závěrů mětí z premis mětí i bytí není nic překvapivého. Normy jsou ontologicky vzato prostředkem transformace bytí, s bytím tedy musí přirozeně „operovat“ ve všech myslitelných modech.

Interpretace subsumpčních úsudků je vcelku jednoznačná a neproblematická. Dokonce i v ontologické interpretaci norem je lze chápat jako „samointerpretující“. Ale jsou to přece jenom nejjednodušší heterogenní úsudky. Proto se vtírá sugestivní otázka, jak dalece je intuitivně přijímaná platnost subsumpčních úsudků spolehlivá. Vždyť přece u řady netriviálních klasických úsudků, které byly považovány za evidentně intuitivně platné, byla tato „jistota“ vyvrácena teprve sofistickými protipříklady.

Je zřejmé, že v zájmu verifikace heterogenních normativních úsudků potřebujeme převést jejich složky na „společného jmenovatele“. Převést tyto úsudky na jednotnou interpretační bázi znamená jejich sémantickou homogenizaci. Bylo však už nesčetněkrát demonstrováno, a to postupy i pouze syntaktickými nebo pouze sémantickými, že v jakémkoliv smyslu přímá a bezprostřední transfor-

mace norem na výroky nevede k uspokojivému řešení. Zbývá tedy už jediná – opačná – cesta spočívající v deonticko-modální reinterpretaci výroků, které jsou složkami takových úsudků. Jde zřejmě o to, aplikovat na výroky přiměřeně též interpretační modus jako u norem. Tuto metodu ontologická interpretace norem rovněž – jako vedlejší efekt – nabízí.

V případech složitějších úsudků tedy vzniká problém intuitivně i věcně adekvátní interpretace faktuálních premis. Ve skutečnosti se vesměs jedná o splněné hypotézy norem figurujících v úsudku, tudíž je lze uvažovat stejně dobře v obou uvažovaných systémech, tj. reálném i cílovém. Jsou v každém z nich stejně dobře možné ve smyslu jejich nastoupení a nastávají tak vlastně nutně, identicky vzájemně zobrazitelně.

Aktuálně by se mělo v případě každé takové hypotézy z logického hlediska jednat o bezkontextový výrok, tj. výrok s jednoznačnou specifikací místa, času a světa (ten jedině zřejmě může být implicitní, totiž skutečný). Ale takový výrok je pravdivý vždy, bez ohledu na časoprostorovou lokalizaci, a dokonce i svět, v němž se vypovídá, a takto je nepochybně nutný, ba „povinný“. Speciálně je tedy takový výrok pravdivý jak v reálném, tak v ideálním světě. A pustíme-li se do „problematizujících“ úvah o tom, co se už skutečně stalo, že se to stát vůbec nemuselo, mohlo se stát jinak apod., uvažujeme o jiném světě, místě a čase a tedy o zcela jiném výroku.

Takže to, co už se jednou neoddiskutovatelně stalo, obecně zde případně i ve vztahu k nějakému subjektu a v modu aktivním nebo pasivním, spadá jednou provždy pod (nějakou) povinnost. Jinými slovy je tím také řečeno, že každý krok je nevratný. Tedy to, co se už jednou stalo, můžeme interpretovat jak v rámci bytí, tak v rámci mětí. Interpretovat to pak zřejmě budeme k různým účelům a tedy i odlišně. V kontextu bytí to interpretujeme prostě jako fakt a pravdu. Ale v kontextu mětí to nelze interpretovat tak jednoduše a jinak než pod zorným úhlem povinnosti. V takové perspektivě se pak jeví každý volní akt reálně jako kvazipovinný a modelově prostě povinný.

Interpretace splněné hypotézy jako v širším smyslu ontologicky nutné možná není zcela intuitivní, ale zdůvodnění této koncepce „vysvětlení“ tím, že to, co už se skutečně stalo, stalo se – v uvedeném smyslu – nutně a neodvolatelně, by mělo být přijatelné už proto, že tato interpretace hypotéz poněkud zpochybňuje jejich příslušnost výhradně k bytí. A tak je, domnívám se, v heterogenních normativních úsudcích skutečně chápeme. Což potvrzuje i verbalizace toho posunu: „jestliže se skutečně stalo toto, budiž toto (bráno jako dané)“, která snad nijak protiintuitivně nezní.

Poslední protiargument: Z ontické koncepce dvou oblastí vzniká obtížnost pochopení jšoucnosti, reálné existence systémů norem – vyhroceně řečeno: pochopení „bytí mětí“. Zde je generován filozofický problém, který sám o sobě vůbec neexistuje, nýbrž vyplývá jen z problematické dualistické ontologie. Jestliže naproti tomu pojmem problém bytí – mětí jako sémantické odlišení a vyjdeme z dichotomní sémantiky, stane se reálná existence systémů norem vysvětlitelnou, a to bez podezření z paradoxu, že mětí je (existuje).

O reálné existenci systémů norem snad nelze mít vážně nejmenší pochybnosti. Je-li zde nějaký filozofický problém, je řešitelný prostředky a metodami filozofie jazyka a zdá se, že je i vyřešený. Neexistuje žádná dualistická ontologie, ale pouze přiměřená ontologie. A taková ontologie musí distinkci konkrétního bytí a mětí respektovat.

Světa se „zmočňujeme“ do značné míry prostřednictvím jazyka, jehož nedokonalost prostě přináší nejrůznější potíže. Ale řada ontologických problémů způsobených jazykem byla vyřešena v rámci filozofie jazyka s podstatným vkladem sémiotiky. Tak je tomu i s tímto problémem. Tudíž ztotožnit se lze pouze s jediným slovem z tohoto protiargumentu, a to je slovo „sémantika“. Problém duality bytí a mětí je skutečně problém ryze sémantický. A řeší jej nalezení přiměřené sémantiky norem, která pak nabízí či dokonce dává i přiměřenou ontologii. Bytí mětí pak pochopitelně dává smysl v „přirozeném“ smyslu. A o jakémkoliv protikladu bytí a mětí pak samozřejmě nelze hovořit smysluplně, neboť formy bytí jsou rozličné.

Mětí tedy lze chápat jedinečně jako jistou konstrukci nad bytím, která je výběrem varianty pokračování k danému (neproblematickému) bytí. Ale bytí je nadále univerzální, mětí je parciální – kontextuální nejen v jazykovém, ale i věcném smyslu; mětí je pouhý lidský konstrukt nad bytím a nemá absolutní „platnost“, ani existenci. Jinými slovy může to být leda nějaká reinterpretace nad bytím. Proto také nelze bezprostředně hodnotit disproporce mezi bytím a mětím, lze pouze hodnotit důsledky té reinterpretace nad bytím vzhledem k bytí. Proto také interpretované mětí může být libovolně protismyslné vzhledem k bytí, dokonce může i ostře popírat povahu, podstatu a přirozenost bytí, což už je ale jiná pohádka.

Literatura

- Holländer, P.: *Filosofie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk 2006.
- Štěpán, J.: Bytí a mětí – jedna ontologie. In *Filozofia i czas przeszły*. Eds. B. Szotek – A. J. Noras. Katowice: Uniwersytet Śląski 2005, s. 513–520.
- Štěpán, J.: An Interpretation of the Logic of Norms. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philosophica* IV, 2000, s. 11–27.
- Weinberger, O.: *Alternativní teorie jednání*. Př. K. Hlavoň. Praha: Filosofia 1997, s. 43–54.
- Weyr, F.: *Úvod do studia právního (normativní teorie)*. Brno: MU 1994 (reedice).

BEING AND BEING-TO-BE

Discussion and proposal of a resolution of the problem of the incompatibility between being and being-to-be (in the conception of Ota Weinberger) by means of the ontological interpretation of norms.